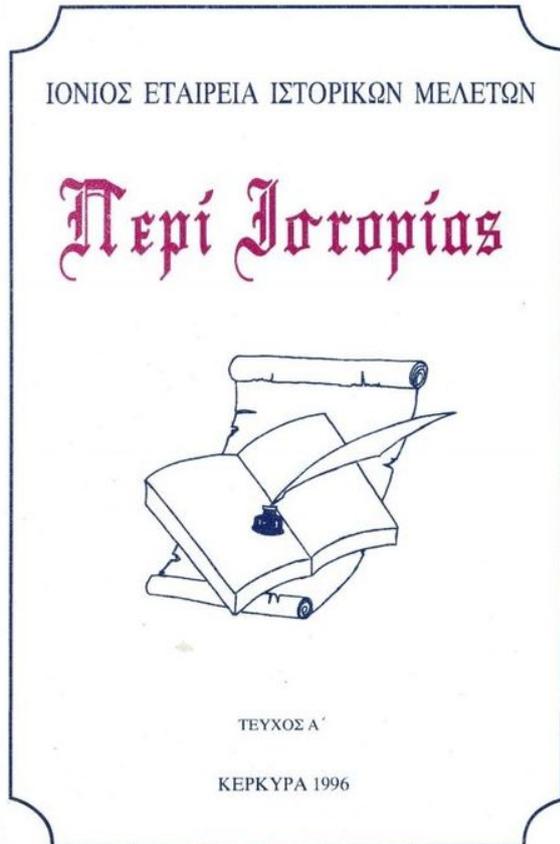


Peri Istorias

Vol 1 (1996)



Η γένεση της ελληνικής ιστοριογραφίας, ο Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος και μία σύγκριση της "Ιστορίας του ελληνικού έθνους" με τη "Μεγάλη ιστορία της Ελλάδας" του Γιάννη Κορδάτου

Σπύρος Πλουμίδης

doi: [10.12681/p.i.24718](https://doi.org/10.12681/p.i.24718)

To cite this article:

Πλουμίδης Σ. (2020). Η γένεση της ελληνικής ιστοριογραφίας, ο Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος και μία σύγκριση της "Ιστορίας του ελληνικού έθνους" με τη "Μεγάλη ιστορία της Ελλάδας" του Γιάννη Κορδάτου. *Peri Istorias*, 1, 27-49. <https://doi.org/10.12681/p.i.24718>

Η γένεση της ελληνικής ιστοριογραφίας,
ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος και μία
σύγκριση της "Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους" με τη
"Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας" του Γιάννη Κορδάτου.
Σπύρου Πλουμίδα*

A. Η ιστορία του Φαλλμεράϋερ και οι απαρχές της ελληνικής
ιστοριογραφίας.

Πριν τα μέσα του 19ου αιώνα δεν μπορούμε να μιλάμε για ελληνική ιστοριογραφία - η διδασκαλία του Ηρόδοτου και Θουκυδίδη δεν συνιστούν κάτι τέτοιο. Τα πρώτα βήματα θα γίνουν υπό την επίδραση των ρευμάτων του Ρομαντισμού και της επιστημονικής του "έκδοσης", του Θετικισμού και ιδιαίτερα από τη γαλλική σχολή¹. Έναυσμα για την ανάπτυξη των ιστοριογραφικών σπουδών στο νεοελληνικό κράτος αποτέλεσε η δημοσίευση και η ανασκευή των θεωριών του Γερμανού Ιακώβου Φίλιππου Φαλλμεράϋερ. Οι θεωρίες του Γερμανού ιστορικού ήταν οι πλέον προκλητικές από των υπολοίπων μισελλήνων (Cornelius de Pauw, Jacob Bartholdy, Edmond About) και ερέθισε μία πλειάδα Ελλήνων και ξένων επιστημόνων². Για πρώτη φορά το 1830 ο Φαλλμεράϋερ διατύπωσε στο βιβλίο του "Ιστορία της Χερσονήσου του Μωρέως κατά το Μεσαίωνα" τη γνωστή θεωρία του ότι οι σύγχρονοι Έλληνες δεν είχαν καμία σχέση με τους αρχαίους και πώς κατάγονταν από Σλάβους και Αλβανούς: "ουδέ μία μόνη σταγών γνησίου και αμιγούς ελληνικού αίματος ρέει εις τας φλέβας των Χριστιανών κατοίκων

* Ο Σπύρος Πλουμίδης είναι προπτυχιακός φοιτητής του Τμήματος Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου.

1. Γκεκόργκ Τγκερς, *Νέες κατευθύνσεις στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, σελ. 26.

2. Α. Καραθανάσης, *Η τρίσημη ενότητα του Ελληνισμού. Αρχαιότητα-Βυζάντιο-Νέος Ελληνισμός*, Θεσσαλονίκη 1985.

της σημερινής Ελλάδος"³.

Την ακραία αυτή θεωρία, που ο Φαλλμεράϋερ ανέπτυξε και σε νεότερες μελέτες του, ανασκείασαν άλλοτε πετυχημένα κι άλλοτε όχι μία μεγάλη σειρά αντιρρητικών έργων - κυριότεροι επικριτές στάθηκαν ο Κάρολος Χόπφ στον έκτο τόμο της Ιστορίας της Ελλάδος (Λειψία 1870), ο διακεκριμένος Κροάτης σλαβιστής Κοπιτάρ, ο ιστορικός Johann Wilhelm Zinkeisen στο έργο του "Geschichte Griechenlands (Λειψία 1832)" και ο γνωστός φιλέλληνας Friedrich Thiersch με άρθρα του στην "Allgemeine Zeitung"⁴.

Από ελληνικής πλευράς πρώτος αντέκρουσε τις θεωρίες του Γερμανού ιστορικού ο μετεκπαιδευόμενος τότε Εμμανουήλ Βυβιλάκης, ο οποίος στα 1840 έγραψε το "Neugriechischen Leben, verglichen mit dem altgriechischen" (Βερολίνο 1840), που αναδημοσίευσε στο περιοδικό "Ραδάμανθους" (1842). Ακολούθησε η μελέτη του Σοφοκλή Οικονόμου "Περί Μάρκου του Κυπρίου... εν η και μία λέξις προς τον Φαλλμεράϋερ" (1843). Την ίδια χρονιά ο Φιλιππουπολίτης γιατρός Αναστάσιος Γεωργιάδης Λευκίας κυκλοφορεί τη μελέτη του "Ανατροπή των δοξασάντων, γραψάντων και τύποις κοινωνισάντων ότι ουδείς των νυν την Ελλάδα κατοικούντων απόγονος των αρχαίων Ελλήνων εστί (Αθήνα 1843)". Ακολουθούν ο αρχαιολόγος Κ. Πιττάκης, ο οποίος με το έργο του "L' ancienne Athènes et de ses environs" (Αθήνα 1935) επεδίωξε να αποδείξει, με βάση νεοελληνικά και αρχαιοελληνικά έθιμα, την αδιάσπαστη ελληνική διαχρονικότητα, και ο Ανδρέας Παπαδόπουλος Βρεττός με το έργο του "Νεοελληνική Φιλολογία" (τόμοι 1-2, Αθήνα 1854)⁵.

Την ίδια περίοδο που συντάσσονται οι πρώτες ανασκευές του Φαλλμεράϋερ γίνεται και η πρώτη απόπειρα για μίαν αυτόνομη ελληνική ιστορική πραγματεία: στα 1839 ο Γεώργιος Κωζάκης Τυπάλδος δημοσίευσε στην Αθήνα έναν ογκώδη τόμο με τον τίτλο "φιλοσοφικόν δοκίμιον περί της προόδου της παλαιάς Ελλάδος"⁶. Η σπουδή του Τυπάλδου απαντά

3. Θ. Παπακωνσταντίνου, "Φαλλμεράϋερ", *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια* (ΜΕΕ), τόμ. ΚΓ', σελ. 809.

4. Γεώργιος Λάιος, "Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος", *Μνημοσύνη*, τόμ. Ε' (1974-1975), σελ. 284-324. Και Α. Καραθανάσης, *Η τρίσημη ενότητα του Ελληνισμού*, σελ. 11.

5. Α. Καραθανάση, *Η τρίσημη ενότητα του Ελληνισμού*, σελ. 12-13. Και Γ. Βελουδής, *Ο Jakob Philipp Fallmerayer και η γένεση του ελληνικού ιστορισμού*, Αθήνα 1982, σελ. 43 - 68.

6. Γ. Βελουδής, *ό.π.*, σελ. 17-18 και 20.

στις ανθελληνικές θεωρίες του Γάλλου ποιητή Λαμαρτίνου και έχει ως βάση την αδιάκοπη ύπαρξη του ελληνικού έθνους. Ο Τυπάλδος ακολουθώντας τη συννηθισμένη στην εποχή του αφηγηματική ροή της αρχαίας ελληνικής ιστορίας επισυνάπτει στο τέλος κάθε κεφαλαίου του μία προσωπική φιλοσοφική θεώρηση της αντίστοιχης ιστορικής περιόδου.

Η δεύτερη απόπειρα για μία φιλοσοφική θεώρηση της ιστορίας έγινε δύο χρόνια αργότερα από το Μάρκο Ρενιέρη με το δοκίμιό του "Φιλοσοφία της ιστορίας" (Αθήνα 1841). Την κριτική όμως αξιοποίηση των πηγών εισήγαγε στον ελληνικό χώρο η μελέτη του Σοφοκλή Οικονόμου που αναφέραμε προηγουμένως: "Περί Μάρκου του Κυπρίου..." (1843)⁷. Την εποχή αυτή που κορυφώθηκε η φιλολογία σχετικά με την καταγωγή των Νεοελλήνων παρακινήθηκε και ο Κ. Παπαρρηγόπουλος να γράψει την περίφημη μελέτη του "Περί εποικίσεως σλαβικών τινων φύλων εις την Πελοπόννησον" (Αθήνα 1843). Στη δεκαετία λοιπόν του 1840 μπορούμε πλέον να μιλάμε για ελληνική ιστορική επιστήμη, η οποία ανδρώθηκε μέσα από τη μελέτη του έργου του Fallmerayer, "όπως η χημεία μπορεί να ωφεληθεί από την αλχημεία"⁸.

Αυτό που έλειπε από την ελληνική ιστοριογραφία ήταν η ενότητα του ελληνισμού από την αρχαιότητα ως τη σύγχρονη εποχή. Από τον Αδαμάντιο Κοραή η νεοελληνική γραμματεία αναζητεί τις πηγές του πολιτισμού στην αρχαιότητα και κυριαρχείται από ένα έντονο αντιβυζαντινισμό με κύριο εκπρόσωπο το Ρ. Νερουλό. Για πρώτη φορά ο Λευκαδίτης Σπ. Ζαμπέλιος το 1852 στα "Άσματα Δημοτικά" εισάγει την τρίσημη περιοδική της ελληνικής ιστορίας και τονίζει την αξία του Βυζαντίου, αν και σύγχρονοί του λόγιοι συνεχίζουν να αμφιβάλλουν κατά πόσον η "σεπνδόνα" του Βυζαντίου αποτελεί τμήμα της ελληνικής ιστορίας. Στην εισαγωγή των "Δημοτικών Ασμάτων" ο Ζαμπέλιος διατυπώνει τις εξής χαρακτηριστικές κρίσεις: "Παν έκαστον έθνος σήμερα εμφανίζεται εις τον περίβολον του πολιτισμού εφωδιασμένον, τρόπον τινά, μετά ιστορικού διαβατηρίου. Ημείς δε αφήσαμεν το ιδικόν μας επί του πεδίου της μάχης..." (σελ. 8). Πιστεύει στη διαχρονικότητα του ελληνισμού και αναζητεί "... τους γενικούς νόμους, οίτινες εκυβέρνησαν το γένος εν τη πορεία των αιώνων" (σελ. 9). Ο

7. Γ. Βελουδής, *Ο Jakob Philipp Fallmerayer και η γένεση του ελληνικού ιστορισμού*, σελ. 57.

8. Κ. Παπαρρηγόπουλος, "Εισαγωγή εις την ιστορίαν της αναγεννήσεως του ελληνικού έθνους", *Πανδώρα*, τόμ. 1 (1850/51), σελ. 231.

Ζαρπέλιος θέτει ερωτήματα για το αν σώθηκε η δημοκρατία και με ποιό τρόπο μετασχηματίσθηκε η θρησκεία. Κατά τη γνώμη του, τις ιστορικές μελέτες στην Ελλάδα παρεμποδίζει το γεγονός ότι το νεοελληνικό κράτος είναι νεοσύστατο, ενώ ο ιστορικός του βίος αρχαιότατος και γι'αυτό δύσκολο να συγκροτηθεί σε περιόδους. Αντίθετα για τους Δυτικούς είναι εύκολη η ενότητα της εθνικής τους ιστορίας, η οποία είναι πολύ νεώτερη. Πιστεύει πως η μεσαιωνική ιστορία είναι το ίδιο ωραία, όπως και η αρχαία, γιατί "συντέμνονται αι τρεις, του αρχαίου, του μέσου και του νεώτερου πολιτισμού γραμμαί... ο βίος ημών υπάρχει εις και αδιαίρετος..." (σελ. 16). "Τας τρεις... κυρίας εποχάς, κατά την προτεινομένην (ιστοριονομικήν) μέθοδον, διαιρούμεν και κατατάσσομεν ως εφεξής: ... α) η αρχαία, β) η μέση, γ) η νεωτέρα" (σελ.20)

Ο Ζαρπέλιος απορρίπτει τους δυτικούς ιστορικούς, όπως τον Μοντεσκιέ και τον Βολταίρο, οι οποίοι θεωρούν τη βυζαντινή ως ιστορία της παρακμής των Ρωμαίων, βασιζόμενοι στους βυζαντινούς χρονογράφους: "Ημείς εκόντες άκοντες είμεθα τέκνα του Μεσαίωνος, στρατιώται του παρελθόντος, έμψυχον σύμβολον της αρχαιότητας..." (σελ. 23).

Ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος υιοθετεί την τριμερή διαίρεση της ελληνικής ιστορίας στην πρώτη μορφή της Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους (ΙΕΕ), την επίτομη (1853), και κάνει χρήση του όρου που χρησιμοποιεί ο Ζαρπέλιος: "ελληνοχριστιανικός πολιτισμός", για να παρουσιάσει τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία ως αναπόσπαστο τμήμα της ελληνικής ιστορίας και μάλιστα ως κρίκο ανάμεσα στην αρχαία και νεότερη περίοδο. Σε δύο μαθήματα που έδωσε στο Πανεπιστήμιο το 1878 αναφέρει τα εξής χαρακτηριστικά⁹: "Η έννοια της ενότητας του σημερινού ελληνικού λαού μετά του μεσαιωνικού ημών κράτους και των αρχαιοτέρων προγόνων, ουδέν ποτέ εξέλιπεν εκ της συνειδήσεως του λαού τούτου, αλλ' επισήμως ανεκνήχθη κατά πρώτον υπό της μεγάλης επαναστάσεως. Το άρθρον 98 του υπό της εν Επιδαύρω εθνικής Συνελεύσεως ψηφισθέντος πολιτεύματος, διαλαμβάνει ότι, "μέχρι της δημοσιεύσεως νέων κωδίκων αι πολιτικά και εγκληματικά διαδικασίαι βάσιν έχουσι τους νόμους των αιμνήστων χριστιανών ημών αυτοκρατόρων". Ο Παπαρρηγόπουλος πιστεύει πως "τα έθνη δημιουργούσι τη Ιστορίαν, ουχί η Ιστορία τα έθνη"¹⁰. Τονίζει ότι η ξένη ιστοριογραφία αλλοίωσε την εικόνα για τον μεσαιωνικό ελληνισμό

9. Κ.Θ. Δημαράς, *Παπαρρηγόπουλος Κ., Προλεγόμενα*, Αθήνα 1970, σελ. 39.

10. Στ. ιδ., σελ. 33.

και έχει τη σταθερή πεποίθηση πως "ει μεν η Κωνσταντινούπολις γίνη πόλις ελευθέρα, η Κωνσταντινούπολις θέλει μετ' ού πολύ αποβή σχεδόν ελληνίς"¹¹. Μέσα σ'αυτό το κλίμα εκδίδεται το 1860 ο πρώτος από τους πέντε τόμους της ΙΕΕ¹².

Β. Η Ιστορία του Ελληνικού Έθνους και τα συμπεράσματά της.

Η ΙΕΕ του Παπαρρηγόπουλου διαιρείται, σύμφωνα με το σύστημα του Ζαρπέλιου, σε τρεις περιόδους: αρχαία (α' και β' τόμοι), μεσαιωνική (γ' και δ' τόμοι) και νεώτερη (ε' τόμος). Μία ανάγνωση των προλεγομένων μας κατατοπίζει για την ιδεολογική χροιά που θα έχει η διεξοδική παρουσίαση των ιστορικών γεγονότων στη συνέχεια.

Η λέξη έθνος χρησιμοποιείται χωρίς αποσαφήνιση, για να δηλώσει την ταυτότητα των αρχαίων Ελλήνων. Γίνεται προσπάθεια να ερμηνευθεί ο λόγος που το ελληνικό έθνος στην αρχαιότητα δεν μπόρεσε ν'αποκτήσει πολιτική ενότητα, όπως στη νεώτερη εποχή: "Το ναυάγιον της πολιτικής της ενότητος του αρχαίου ελληνικού έθνους απεδόθη πολλάκις ή εις το φυσικόν της χώρας κατακερματισμό ή εις ιδιοφυΐα τινά του έθνους... Η δε Σπάρτη και αι Αθήναι, αγωνισθείσαι να μοναρχήσωσι της Ελλάδος, απέδειξαν ότι συναισθάνοντο την ανάγκην της ενότητος" (σελ. 4). Παράδειγμα αρχαίου έθνους που αποτέλεσε ενιαία πολιτική οντότητα είναι οι Ρωμαίοι, το αρχαίο ιταλικό έθνος, θα λέγαμε: οι Ρωμαίοι, λοιπόν, όταν κατέλαβαν όλη την ιταλική χερσόνησο "απέτελεσαν ούτω ουχί πλέον πόλιν, αλλά έθνος, ως είπε κάλλιστα ο Mommsen" (σελ. 11). Ο συγγραφέας δεν αντιλαμβάνεται ότι η κοινή πολιτική τύχη και τα κοινά πολιτισμικά στοιχεία, αν και δε σώζονται επαρκείς πληροφορίες για την ιδεολογία του απλού πολίτη, δε φαίνεται να οδήγησαν τους Έλληνες και Ρωμαίους πρακτικά στη συνείδηση μίας ομάδας με παρελθόν και μέλλον ξεχωριστό από άλλες και πόσο μάλλον με συγκεκριμένο εδαφικό χώρο και σύνορα. Στη συνέχεια ο όρος "έθνος" χρησιμοποιείται κατά κόρον στο κείμενο του α' τόμου. Οι αρχές, οι ρίζες της ελληνικής εθνότητας ανάγονται στα βάθη των αρχαίων ελληνικών μύθων "αι δημώδεις του έθνους παραδόσεις ήρχιζον από αφελών τινων κοσμογονικών δοξασιών..." (σελ. 21) και "προπάντων δε ο αρχηγέτης του ελληνικού έθνους, ο Έλλην, εγεανολογείτο εκ θεών ως εξής..." (σελ. 26).

11. Στ. ιδ., σελ. 57.

12. ΙΕΕ, τόμ. ΙΒ', σελ. 476-478 (Κ.Θ. Δημαράς).

Σύγχυση παρατηρείται και ως προς την έννοια του ελληνικού χώρου: "οι υιοί και έγγονοι αυτού (του Έλληνα) εβασίλευαν απάσης της Ελλάδος" (σελ. 29). Αναφέροντας όμως το γεωγραφικό όρο "Ελλάδα" εννοεί τα γεωγραφικά όρια του νεοελληνικού κράτους ή τη γεωγραφική έννοια που της αποδίδει η Μεγάλη Ιδέα;

Ένα θετικό σημείο που πρέπει να τονιστεί είναι ότι, παρόλο που δεν παραθέτει στο τέλος των τόμων της ΙΕΕ τη βιβλιογραφία του, ο συγγραφέας σε ορισμένα χωρία μέσα στο κείμενο θέτει κάποια ονόματα: π.χ. αναφέρει την πηγή του για τον Τρωικό Πόλεμο: (σελ. 40-41) "ενομίσαμεν προτιμότερον να ακολουθήσωμεν κατά το πλείστον την επιτομήν την γενομένην υπό Μάξ του Δουγκέρου (Max Duncker, *Geschichte des Altertums*, τόμ. 9, Berlin 1856 - 1866). Στην ερμηνεία της μυθολογίας ακολουθεί τις απόψεις του Γκρότε (George Grote, *History of Greece*, τόμ. 8, London 1846 - 1855).

Μεθοδολογικό σφάλμα μπορεί να χαρακτηριστεί η απλή αφήγηση των μύθων χωρίς να παραθέτει συγχρόνως την ερμηνεία, αλλά την καταχωρεί χωριστά στο τέλος. Χαρακτηριστικό είναι ότι στην περίπτωση της καθόδου των Ηρακλειδών (σελ. 52) αποδέχεται τη μυθική εξήγηση χωρίς να σχολιάζει την ιστορικο-πολιτική της σημασία που είχε για τους Δωριείς, οι οποίοι ήθελαν να παρουσιάζονται ως εκδικητές του Ηρακλή, για να δικαιολογήσουν την παρουσία τους, έστω και με τον αφελή αυτό τρόπο, απέναντι στους αυτόχθονες.

Τέλος, μία άλλη επιστημονική αβλεψία, που δικαιολογείτο βέβαια από τις συγκυρίες της συγκρότησης του νεοελληνικού κράτους, είναι η ταύτιση του φύλου με το έθνος: "δύο άλλα έθνη, οι Βοιωτοί και οι Δωριείς, αποδήμησαν εκείθεν (από την Ήπειρο) τραπέντα προς μεσημβρίαν..." (σελ. 51-52).

Προχωρώντας τώρα στα προλεγόμενα του β' τόμου διαβάζουμε τα εξής: "Το αρχαίον Ελληνικόν έθνος, μη δυνηθέν να συνταχθή υπό μίαν πολιτείαν, μηδέ να παρατείνη τον αυτοτελή βίον των κατά μέρος πόλεων, δεν νφανίσθη διά τούτο από προσώπου της ιστορίας. Μετά τον πρόωρον θάνατον των ιδίων αυτού πολιτικών γόνων, υιοθέτησαν αλληλοδιαδόχως το έργον του Μεγάλου Κωνσταντίνου, και μεταπλασσόμενον μεν εκάστοτε κατά τας ανάγκας και τας περιστάσεις πάσης νέας αυτού εντολής..." (σελ. γ'). Από εδώ και στο εξής επαναλαμβάνεται συχνά ο μεταφυσικός όρος "ιστορική εντολή". Ο λαός που είναι φορέας του ελληνικού πολιτισμού παίρνει την ιστορική εντολή να επιτελέσει μία λειτουργία απαραίτητη για την ανθρω-

πόπτα, ως νέος "Ισραήλ", δηλ. ως περιούσιος λαός του Θεού. Αυτός είναι άλλωστε, κατά το συγγραφέα, και ο ιδιαίτερος χαρακτήρας του, η ανανέωση των εντολών του, δηλαδή η επιβίωσή του με διαφορετικό τρόπο στις τρεις περιόδους: αρχαία, μέση, νεότερη: "... Επρωταγωνίστησεν επί μακρόν έτι εν τω κόσμω τούτω... Η δε τοιαύτη τριπλή και αλληπάλληλος αναβίωσις του ελληνικού έθνους αποτελεί τον όλως ιδιάζοντα αυτού χαρακτήρα εν τη ιστορία της ανθρωπότητος..." (σελ. γ'). Η αντίληψη περί του περιούσιου λαού δεν είναι ελληνικό φαινόμενο, αλλά εμπεριέχεται σε όλους τους εθνικισμούς του 19ου αιώνα ξεκινώντας από τη Γαλλική Επανάσταση. Οι Βούλγαροι π.χ. διατείνονται πως είναι ο αρχαιότερος λαός της Ευρώπης, επειδή βρέθηκαν στο έδαφός τους κάποιοι σκυθικοί τάφοι.

Παρακάτω ο Παπαρρηγόπουλος επαναλαμβάνει στα προλεγόμενά του την εκπολιτιστική αποστολή του αρχαίου ελληνικού έθνους και αναλύει τη νέα εντολή που έφερε σε πέρας στη συνέχεια ο ελληνισμός, που είναι η φιλοσοφική θεμελίωση και η στήριξη του χριστιανισμού στα πρώτα βήματά του: "το αρχαίον ελληνικόν έθνος... εν τη ηθική και πνευματική αυτού δυνάμει... έμελλε να επιδράσῃ... εις την τύχην της ανθρωπότητος" (σελ. ιβ'-ιγ'), "ο συνδυασμός ούτος του ελληνισμού και του χριστιανισμού υπήρξεν επίσης απαραίτητος όσον άλλοτε ο της Ελλάδος και της Μακεδονίας συνδυασμός..."(σελ. ιε'). Ο ελληνισμός έδωσε τη γλώσσα, τη φιλοσοφία, τους αστικούς θεσμούς πάνω στους οποίους θεμελιώθηκε η χριστιανική πίστη, αλλά χάρη στο χριστιανισμό διασώθηκε και ο ελληνισμός και διατήρησε τη ζωτικότητα του κατά τη βυζαντινή περίοδο: "άνευ του ελληνισμού ο χριστιανισμός ήθελεν ασφυκτίσει εν τη πνιγηρά της Ιουδαίας ατμόσφαιρα. Άνευ του χριστιανισμού το ελληνικόν έθνος δεν ήθελεν επιπλεύσει εν τω κατακλυσμών εν ω κατεποντώθη άπας ο λοιπός της αρχαιότητας κόσμος" (ιε'). Ο χριστιανισμός λοιπόν αποτελεί τον απαραίτητο κρίκο που δικαιολογεί την ομαλή μετάβαση από τον αρχαίο στο μεσαιωνικό ελληνισμό. Για τον Μέγα Βασίλειο ο Παπαρρηγόπουλος λέγει: "ο γνήσιος ούτος Έλλην", αν και ο ίδιος ο Μέγας Βασίλειος ήταν εξελληνισμένος Μικρασιάτης. Ο Παπαρρηγόπουλος κατακρίνει τη λανθασμένη αντίληψη ορισμένων συγχρόνων του λογίων, όπως π.χ. ο Ι. Ρίζος Νερουλός, που απορρίπτουν τον ελληνικό χαρακτήρα του Βυζαντίου, ενώ αντίθετα ο αμαθής λαός, οι Σέρβοι και οι Βούλγαροι "περιθάλπουν τα ονόματα των μεγάλων αυτών εν τω μέσω αιώνι ηγεμόνων..." (σελ. β'-γ'). Για να αποδείξει ότι οι Νεοέλληνες θεωρούν το Βυζάντιο αναπόσπαστο κομμάτι της ιστορίας τους, αναφέρει περιστατικά ανάλογα π.χ. το 1808 ο Βλαχάβας καλεί σύνοδο των αρματολών της Στερεάς Ελλάδας την ημέρα που έπεσε η Κωνσταντινούπολη

(29 Μαΐου). Οι Εθνοσυνελεύσεις Επιδαύρου και Άστρους μνημόνευαν σε άρθρα "τους αείμνηστους χριστιανικούς ημών αυτοκράτορας της Κωνσταντινουπόλεως..." (σελ. γ').

Στη συνέχεια επανέρχεται η καθιερωμένη αντίληψη της ιστορικής "εντολής": "Η πρώτη και μεγίστη ιστορική εντολή ην ενεπλήρωσεν ο μεσαιωνικός ελληνισμός" είναι η ανύψωση του χριστιανισμού σε επίσημη θρησκεία του ανατολικού ρωμαϊκού κράτους (σελ. δ') και η διαφύλαξή του από τον περσικό μαζδεϊσμό και από τον ισλαμισμό... "Η δεύτερη μεγάλη εντολή που εκπλήρωσε το ελληνικό έθνος στην ιστορία της ανθρωπότητας είναι ότι "μετέδωσεν (το χριστιανικό δόγμα) εις άπαντα τα έθνη της βορειοανατολικής Ευρώπης..." (σελ. ζ'). Η τρίτη εντολή που έφερε εις πέρας είναι η "εικονομαχία", δηλ. "να καταπαύση την περί τας εικόνας και τα άγια λείψανα και τον μοναστικόν βίον κατάχρησιν..." (σελ. ζ'). Ο μεσαιωνικός ελληνισμός έσωσε, μετέδωσε και βελτίωσε "τα τε εκκλησιαστικά και τα κοινωνικά πράγματα..." (σελ. ιβ'). Το πνευματικό έργο λοιπόν του Βυζαντίου είναι έργο αποκλειστικά του ελληνισμού. Με λίγα λόγια το Βυζάντιο, κατά τον Παπαρρηγόπουλο, δεν είναι παρά το εθνικό κράτος του μεσαιωνικού ελληνισμού. Ο συγγραφέας έχει αντιληφθεί ότι ο ελληνισμός είναι ουσιαστικά πολιτισμική έννοια, όπως παραδέχονται και οι σημερινοί μελετητές, αλλά παραγνωρίζει ότι πολιτική και εθνολογική διάσταση έλαβε από το Β' μισό του 18ου αιώνα.

Ο συγγραφέας της ΙΕΕ αναγνωρίζει ως εποχή που το Βυζάντιο έγινε εθνικό κράτος τότε που ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός συνέγραψε τις Νεαρές του στα ελληνικά (α' μισό 6ου μ.Χ. αιώνα): "Ανατολή και Δύσις ανεγνώρισαν τον ελληνικόν του κράτους χαρακτήρα..."(σελ. κ'). "Από δε Ηρακλείου οι Βασιλείς... διετέλουν ελληνίζοντες", αν και "η επίσημος αυτή ελληνική έφερε πολλά ρωμαϊκά στίγματα"(σελ. κ'). Επίσης ο Παπαρρηγόπουλος αναφέρει ότι το όνομα "Έλληνες" επικράτησε από την ενδεκάτη εκατονταετηρίδα παράλληλα με το "Γραικοί" και "Ρωμαίοι", παραγνωρίζοντας ότι αυτό συνέβαινε ανάμεσα στους κόλπους των λογίων. Τέλος χαρακτηρίζει μωρία το γεγονός να μη θεωρούμε το Βυζάντιο τμήμα της ιστορίας μας: "Ομιλούμεν περί των μεσαιωνικών εκείνων πατέρων ημών ως περί ξένων και δεν αναγνωρίζομεν ως γνησίους προγόνους ειμή τους Λεωνίδας και τους Θεμιστοκλείς" (σελ. κδ').

Τα προλεγόμενα του Ε' τόμου είναι πιο σύντομα. Ο Παπαρρηγόπουλος δεν μπορεί να κάνει πολλές εκτιμήσεις για το νεώτερο ελληνισμό, γιατί

αυτός βρίσκεται στην αρχή της πορείας του και τα γεγονότα είναι πρόσφατα, με συνέπεια οποιαδήποτε κριτική του θα έθιγε συμφέροντα και θα προκαλούσε τη δυσμένεια των συγχρόνων του. Βέβαια το θέμα του περιούσιου λαού επαναλαμβάνεται: "Δεν επιτρέπεται ... να εκτιμηθεί από τούδε η ιστορική αυτού (του νέου ελληνισμού) αξία, αφού διατελεί εν τη αρχή της αποστολής, νη φαίνεται προορισμένος να επιτελέση εν Ανατολή" (σελ. π'). Με άλλα λόγια δεν ήταν γνωστή η τροπή που θα έπαιρνε η Μεγάλη Ιδέα. Ο Παπαρρηγόπουλος κρίνοντας όμως ρεαλιστικά την κακοδιοίκηση της σύγχρονης του Ελλάδας, την πλημμυλή οργάνωση και λειτουργία των δημοσίων υπηρεσιών και την ανευθυνότητα που επικρατούσε στο κράτος, αναρωτιέται με απαισιοδοξία: "Υπάρχει τώντι Έλλην ο μη συνειδώς τις εστίν η λαχούσα ημίν ιστορική εντολή;" (σελ.ζ'). Μέσα στο πλαίσιο των βαλκανικών εθνικιστικών ανταγωνισμών στα τέλη του 19ου αιώνα, ο Παπαρρηγόπουλος κάνει έκκληση να μη φανούν τουλάχιστον οι Έλληνες κατώτεροι από γειτονικούς λαούς με πολύ κατώτερο ιστορικό παρελθόν: "τουλάχιστον... μη υπερτερήσωσιν ημών φυλαί υστεροφανείς... (Σέρβοι, Βούλγαροι, Τούρκοι κ.λπ.)" (σελ. π').

Η μαρξίζουσα ιστοριογραφία ανατρέπει τη λεγόμενη εθνικιστική.

Η μαρξίζουσα ιστοριογραφία ή ιστορικός υλισμός, που ουσιαστικά για πρώτη φορά ο Γ. Κορδάτος εισάγει στον ελληνικό επιστημονικό χώρο, έρχεται να ανατρέπει τα δεδομένα της εθνικής ιστοριογραφίας. Ο Παπαρρηγόπουλος, εκπρόσωπος του ρομαντισμού-εθνικισμού και μίας άλλης εποχής, τότε που δημιουργούνταν τα εθνικά κράτη, και ο Γ. Κορδάτος εκπρόσωπος του ιστορικού υλισμού και μίας εποχής όπου ο διεθνισμός αποτελούσε την ιδεολογία του μισού κόσμου. Αυτοί οι δύο λοιπόν προσπαθούν να αποδείξουν δύο αντίθετα πράγματα: ο πρώτος ότι οι θεσμοί του ελληνισμού είναι συνέχεια από την αρχαιότητα, ενώ ο δεύτερος ότι η ελληνική εθνότητα είναι δημιούργημα των τελευταίων χρόνων. Ο πρώτος προτάσσει ως κύριο κριτήριο την αντικειμενική διαχρονικότητα των ιδεών, ενώ ο δεύτερος τη διαλεκτική αλλαγή των κοινωνικο-οικονομικών δεδομένων.

Ο τρόπος σκέψης του Γ. Κορδάτου φαίνεται στον Πρόλογο και την Εισαγωγή του ΙΧ τόμου της Ιστορίας της Μεγάλης Ελλάδας, η οποία είναι ενδεικτική για όλους τους τόμους. Όπως σημειώνει ο ίδιος, είναι η εποχή που ο υπαρκτός σοσιαλισμός συγκινούσε με τις ριζοσπαστικές ιδέες τους μαθητές και τους διανοούμενους, αλλά θεωρούνταν από τον κόσμο "έωλα

κατασκευάσματα" (σελ. 8). Ο Κορδάτος τοποθετεί ως εξής τη διαφορά: "Βλέπουν (ο Παπαρρηγόπουλος και ο Καρολίδης) με ιδεαλιστικά κριτήρια τη νεοελληνική ιστορία και αγνοούν τις κινητήριες δυνάμεις. Δε βλέπουν πουθενά ταξικές αντιθέσεις, παρά μόνο προσωπικούς ανταγωνισμούς, κακίες, λάθη και παραπτώματα ατόμων, κι όχι τάξεων... Βλέπουν τους Έλληνες σαν ένα αδιάσπαστο σύνολο που δε χωρίζονται σε τάξεις κοινωνικές με αντίθετα συμφέροντα και επιδιώξεις. Γι'αυτό δε δίνουν καμία σημασία στις από τα κάτω εξεγέρσεις..." (σελ.9), "κάνουν λόγο για τους εμπόρους και τους ναυτικούς, αλλά δεν τους τοποθετούν σε χωριστή τάξη -την αστική ... " (σελ. 9). Πράγματι, όπως σημειώνει ο ίδιος στην αντιπαράθεσή του με το Γ. Ζεύγο¹³, κατά τη μαρξιστική μέθοδο "ο οικονομικός παράγων είναι ο παράγων ο οποίος δημιουργεί και ρυθμίζει την κοινωνική εξέλιξη. Η κατάσταση μιας κοινωνίας είναι πάντοτε το αποτέλεσμα ωρισμένων κοινωνικών σχέσεων, οι οποίες πάλιν είναι η έκφραση των υφισταμένων υλικών συνθηκών" (πρόλογος του Μάρξ στην Κριτική στην Πολιτική Οικονομία). Σε αντίθεση με το θετικισμό του 19ου αιώνα, που θέλει την ιστορία να κινείται μηχανικά σύμφωνα με τους φυσικούς νόμους, η μαρξίζουσα ιστοριογραφία έδωσε έμφαση στην οικονομική ερμηνεία της ιστορίας, εφάρμοσε το μοντέλο μιας κοινωνίας που αποτελείται από διάφορα "επίπεδα", τα οποία αλληλοεπηρεάζονται (θεωρία για τη βάση και το εποικοδόμημα) και ασχολήθηκε με ειδικευμένα θέματα που ως τότε δεν διερευνούνταν, όπως τα αίτια των επαναστάσεων των αγροτών. Γενικότερα κατέστησε την ιστορία κοινωνική επιστήμη, που κινητήριες δυνάμεις της είναι οι κοινωνικές δυναμικές, οι ανθρώπινες σχέσεις κι όχι τα άτομα, οι ήρωες και τα έθνη¹⁴.

Επιστρέφοντας τώρα στην εισαγωγή της Ιστορίας του Γ.Κορδάτου διαβάζουμε ότι η γνώμη του Παπαρρηγόπουλου πως οι Έλληνες βαστούν από την αρχαία εποχή "δεν έχει κανένα ιστορικό στήριγμα" (σελ.10). Για τον Κορδάτο "ο ιστορικός βίος της αρχαίας Ελλάδας τερματίστηκε το 146 π.Χ. ... στην αρχαία εποχή δεν υπήρξε ένα Ελληνικό Κράτος... Αυτό που σήμερα λέμε έθνος δεν υπήρχε...και κάτι άλλο: η ελληνική εθνότητα δεν έμεινε καθαρά αιμική μέσα στο διάβα των αιώνων. Ανακατεύθηκε με ένα σωρό άλλους λαούς στη Μεσόγειο και Ανατολή..." (σελ.11). Δεν παραδέχεται

13. Αντί, τεύχ. 43 (1976), σελ. 36.

14. Eric Hobsbawm, *Η συμβολή του Καρόλου Μαρξ στην επιστήμη της Ιστορίας*, Αθήνα 1981, σελ. 13-17.

επίσης ο Κορδάτος πως η ελληνική γλώσσα και η χριστιανική πίστη είναι τα στοιχεία που διέσωσαν τον αρχαίο και ανύψωσαν το μεσαιωνικό ελληνισμό: "Το Βυζαντινό κράτος σ'όλες τις εκδηλώσεις του πολιτικού και κοινωνικού βίου δεν είχε καμία σχέση με την αρχαία Ελλάδα... Αν μιλιόταν η ελληνική γλώσσα σε πολλές επαρχίες του, αυτό δε σημαίνει πως ήταν και ελληνικό.." (σελ. 12). Ανατρέπεται λοιπόν η τρίσημη ενότητα του ελληνισμού. Ο μαρξιστής ιστορικός, ενώ κάνει τη σωστή παρατήρηση ότι ελληνικό έθνος δεν υπήρχε στην αρχαιότητα, καθώς το έθνος είναι ένα νεώτερο φαινόμενο, δεν μπορεί να συλλάβει ότι ο ελληνισμός ως πολιτισμική συνέχεια διατηρήθηκε από την αρχαιότητα.

Ένα μεθοδολογικό πρόβλημα του Κορδάτου είναι ότι χρησιμοποιεί γνώμες τρίτων, χωρίς ωστόσο να παραθέτει τα επιχειρήματά τους, αλλά εκμεταλλεύεται μόνο το κύρος που έχει το όνομά τους π.χ. παραθέτει ένα απόσπασμα από τη "Νεοελληνική Γραμματική" (Αθήνα 1938, τόμ. Α', σελ. 34) και καταλήγει αβασάνιστα στη διαπίστωση: "Ο γλωσσολόγος Μανόλης Τριανταφυλλίδης, αν και παραδέχεται τον εξελληνισμό του Ρωμαϊκού Κράτους, ωστόσο δε βγάνει και το συμπέρασμα, πώς δημιουργήθηκε και εθνική ενότητα μέσα στους κατοίκους της αυτοκρατορίας" (σελ. 16). Μία όμως πολύ αξιόλογη παρατήρηση που κάνει ο Κορδάτος είναι η εξής: "Η πίστη στο χριστιανισμό ήταν ένας αδιάλυτος και αδιατάρακτος σύνδεσμος, ανάμεσα στους διάφορους λαούς (του Βυζαντίου). Πρώτα απ'όλα και πάνω απ'όλα ήταν η πίστη" (σελ. 14). Πράγματι το μεσαιωνικό άνθρωπο τον ενδιέφερε κυρίως η σωτηρία της ψυχής του και δεν τον συγκινούσαν υψηλά ιδανικά, όπως το έθνος ή η κοινωνική πρόοδος. Η Ορθοδοξία αποτελούσε τον ισχυρότερο συνεκτικό δεσμό των λαών που απαρτίζουν τη βυζαντινή αυτοκρατορία.

Καταλήγει λοιπόν ο μαρξιστής ιστοριογράφος στο συμπέρασμα: "Ο χωρισμός αυτός (σε τρεις σταθμούς της ελληνικής ιστορίας) είναι ξεκάρφωτος και πλάσμα της φαντασίας ... ελληνισμός στο Μεσαίωνα με την έννοια του έθνους δεν υπήρξε ποτέ" (σελ. 16). Για τον Κορδάτο: "υπήρχαν μόνο Έλληνες και ελληνόγλωσσοι πληθυσμοί, δεν αποτελούσαν όμως συγκροτημένο έθνος" (σελ. 16). Απορρίπτει τον καθιερωμένο "αστικό ορισμό του έθνους: κοινότητα γλώσσας, θρησκείας και φυλετικής καταγωγής. "Μόνο από την εμφάνιση του καπιταλισμού ή πιο σωστά από την εμφάνιση του εμπορικού κεφαλαίου, αρχίζει να γίνεται λόγος για πλατύτερες ενώσεις που να περιλαμβάνουν την ολότητα ενός λαού", "τα εθνικά κράτη εμφανίζονται με την άνοδο και την ανάπτυξη του καπιταλισμού" (σελ. 17). Επειδή το έθνος είναι "φαινόμενο κοινωνικό", "άμα λείπει ο καπιταλισμός, θα σβήσει

και η ιδέα του έθνους ... " (σελ. 17). Η θέση του όμως αυτή προκύπτει από τις σύγχρονες του παραστάσεις: "το βιομηχανικό κεφάλαιο - και η ιστορία των νεωτέρων χρόνων μας το επιβεβαιώνει - είναι ο καλύτερος και ο φανατικότερος φορέας του εθνικισμού στις χώρες που επικρατεί" (σελ.17).

Η ερμηνεία όμως φαινομένων του παρελθόντος με βάση τη σύγχρονη εμπειρία είναι αντιεπιστημονική - είναι φανερό ότι χρειάζεται μία πιο επισταμένη μελέτη για την έννοια του εθνικισμού. Για τον Κορδάτο το έθνος ανάγεται στη σφαίρα της ιδεολογίας και των οικονομικών διαδικασιών και δεν είναι οντότητα αυθύπαρκτη, όπως ισχύει για τον Παπαρρηγόπουλο. Σε αντίθεση με την τριμερή διαίρεση της ελληνικής ιστορίας από τους παραδοσιακούς μελετητές ο Κορδάτος φαίνεται από τα παραπάνω (σελ. 16 - 19) ότι αποδέχεται τη διαίρεση της ιστορίας της ανθρωπότητας από τον ιστορικό υλισμό: δουλοκτητικό σύστημα-φεουδαρχία-καπιταλισμός-(σοσιαλισμός). Το έθνος είναι προϊόν του καπιταλισμού κι επομένως δεν μπορεί να προϋπήρξε. Σε άλλο έργο του θα προσπαθήσει να αποδείξει ότι το γεγονός που δε σημειώθηκε στην Ελλάδα βιομηχανική ανάπτυξη δεν ανατρέπει το παραπάνω σχήμα, αλλά οφείλεται στην επέμβαση του ξένου κεφαλαίου, που άσκησε αποικιακή οικονομική πολιτική και συμμάχησε με την ντόπια αντιδραστική εμπορική τάξη.

Πρωτοποριακή, τέλος, είναι η θέση του Κορδάτου όσον αφορά τις απόψεις του Φαλλμεράϋερ, ότι η Ελλάδα εκσλαβίσθηκε. Οι δύο ιστορικοί, Παπαρρηγόπουλος και Κορδάτος, συμφωνούν ότι έγιναν πολλές επιμειξίες με άλλες φυλές, Σλάβους, Βλάχους και Αρβανίτες. Ενώ όμως ο Παπαρρηγόπουλος υποστηρίζει ότι το ξενικό αίμα δεν μπόρεσε να "αλλοιώση την ιθαγενή φυλήν", ο Γ. Κορδάτος απορρίπτει την εθνολογική καθαρότητα ως "επιχείρημα που δεν αντέχει στην κριτική" (σελ. 38) και προβάλλει το κριτήριο της εθνικής συνείδησης. Η άποψή του είναι ότι οι Σλάβοι αναμείχθηκαν και γι'αυτό αφομοιώθηκαν από τους ανώτερους πολιτισμικά Νεοέλληνες, ενώ οι Βλάχοι και οι Αρβανίτες "ζούσαν σε χωριστούς συνοικισμούς και γι'αυτό διατήρησαν την εθνική τους συνείδηση. (Τώρα ποιά "εθνική συνείδηση" έχουν οι Βλάχοι είναι άλλο ζήτημα). Πράγματι, η σύγχρονη επιστήμη αποδέχεται ότι η διάκριση καθαρών εθνολογικών χαρακτηριστικών στα σύγχρονα έθνη είναι επίπονη και ανούσια διαδικασία, ενώ το εθνικό αίσθημα αποτελεί ασφαλέστερο οδηγό π.χ. ένας μελαχρινός Αλγερινός μιγάς μπορεί κάλλιστα να νιώθει ότι ανήκει στο γαλλικό έθνος.

Σύγκριση ΙΕΕ και Μεγάλης Ιστορίας της Ελλάδας

Επειδή είναι αδύνατο να αναλυθούν σε μία σύντομη μελέτη και οι πέντε τόμοι της ΙΕΕ και οι δέκα της Μεγάλης Ιστορίας, κρίθηκε σκόπιμο να γίνει μία λεπτομερέστερη αντιπαραβολή ανάμεσα σε δύο τόμους της κάθε μίας. Γι' αυτό επελέγησαν δειγματοληπτικά ο τόμος Δ' της ΙΕΕ και ο ΙΧ τόμος της Ιστορίας της Μεγάλης Ελλάδας, οι οποίοι πραγματεύονται την περίοδο 1453-1821.

Από την ανάγνωση των περιεχομένων γίνεται οφθαλμοφανής η διαφορά: Ο Παπαρρηγόπουλος επαναλαμβάνει τη φράση "οργάνωση του νέου ελληνισμού" και "ένοπλοι αγώνες του νέου ελληνισμού". Αντίθετα, τα θέματα που πραγματεύεται ο Κορδάτος δεν έχουν σχέση με την έννοια "ελληνισμός", αλλά χρησιμοποιεί όρους αόριστους και γεωγραφικούς, όπως "νέες πολεμικές επιχειρήσεις και εξεγέρσεις στην ελλαδική περιοχή". Ο Γ. Κορδάτος δεν αποδέχεται ότι υπάρχει έθνος πριν από το 18ο αιώνα και γι' αυτό θεωρεί πως οι Έλληνες ακολουθώντας την πορεία των υπολοίπων λαών της Βαλκανικής εντάχθηκαν στο οθωμανικό σύστημα και υπέστησαν τα αποτελέσματα από τον ανταγωνισμό των Μεγάλων Δυνάμεων και τους πολέμους τους με την "Τουρκία" (όχι Οθωμανική Αυτοκρατορία-σ' αυτό το σημείο επηρεάζεται από τις σύγχρονες παραστάσεις).

Πρέπει να σημειωθεί ότι η διαίρεση της ΙΕΕ από τον Κ. Παπαρρηγόπουλο είναι θεματική, πράγμα που διευκολύνει τον αναγνώστη να αποκτήσει μία γενική και συγκροτημένη εικόνα της. Αντίθετα, ο Γ. Κορδάτος ακολουθεί μία χρονική σειρά, όχι όμως απόλυτη στην εξιστόρηση των γεγονότων, παραθέτοντας (μαζί) διαδοχικά γεγονότα που αφορούν τους ελληνικούς πληθυσμούς, όπως η "υποταγή της Πελοποννήσου" (κεφάλαιο γ') με τους τουρκοβενετικούς πολέμους και τη ναυμαχία της Ναυπάκτου (κεφάλαιο ε' και ζ'), τα οποία εντάσσονται στο γενικότερο ανταγωνισμό των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής στην Ανατολική Μεσόγειο και είχαν έμμεση επίδραση στις τύχες του ελληνισμού. Τα δύο τελευταία κεφάλαια του Κορδάτου δεν περιλαμβάνονται στην ΙΕΕ του Παπαρρηγόπουλου. Κεφάλαια που αφορούν ειδικότερα θέματα, όπως "οι εξισλαμισμοί και το παιδομάζωμα" (κεφ. ιγ') και "αρματολοί και κλέφτες" (κεφ. ιη'), δεν αποτελούν ξεχωριστή ενότητα, κάτι που μπορεί να χαρακτηριστεί συνθετική αδυναμία του Κορδάτου. Γενικότερα η ΙΕΕ του Παπαρρηγόπουλου διακατέχεται από μία στενή ελληνοκεντρικότητα και δεν τοποθετεί τα γεγονότα μέσα στο διεθνές τους πλαίσιο, όπως πολύ ορθά, αν και όχι συγκροτημένα, πράττει ο Γ. Κορδάτος.

Ο Παπαρρηγόπουλος στο δεύτερο μέρος του πέμπτου τόμου αφιερώνει

τα δύο πρώτα κεφάλαια στη σημασία της Άλωσης και στα δεινά που ακολούθησαν. Μεγάλη διαφωνία μεταξύ των δύο ιστορικών υπάρχει στο θέμα των εξισλαμισμών. Ο Κορδάτος ανοίγει το γ' κεφάλαιο με μία ακραία θέση: "Οι Έλληνες ασπάστηκαν τον ισλαμισμό, γιατί μισούσαν το Βυζάντιο. Ο θρησκευτικός φανατισμός που αιώνες πριν ήταν ο συνδετικός κρίκος των μικρασιατικών πληθυσμών και τους κρατούσε κάτω από την επιρροή του Βυζαντίου σε πολλές μικρασιατικές περιοχές, είχε ατονήσει" (σελ. 132). Μάλιστα έρχεται σε τραγική αντίφαση με τα όσα λέγει στην εισαγωγή του: "Τάβαλε (ο Γεμιστός) με το χριστιανισμό, γιατί οι λαϊκές μάζες ήταν φανατικές και στέκονταν εμπόδιο σε κάθε μεταρρύθμιση" (σελ. 26), "... η γνώμη εκατομμυρίων κατοίκων της αυτοκρατορίας, που δεν είχαν καμία άλλη συνείδηση ή ιδεολογία, παρά μόνο τη χριστιανική. Οι λαϊκές μάζες, όσο πιο πολύ κλονιζόταν η αυτοκρατορία, τόσο πιο πολύ γίνονταν θρησκόληπτες και φανατικές..." (σελ. 27). Στη συνέχεια ο Γ. Κορδάτος παραθέτει τις απόψεις του Παπαρρηγόπουλου για το ζήτημα αυτό και μία προς μία τις αναιρεί. Τονίζει ως κύρια αιτία το υλικό συμφέρον, χωρίς να επαναλαμβάνει τα όσα απαράδεκτα ανέφερε παραπάνω για άμβλυση του χριστιανικού αισθήματος των ύστερων Βυζαντινών. Από την πλευρά του ο Παπαρρηγόπουλος, έχοντας σίγουρα μία τάση εξιδανίκευσης, θεωρεί ως αιτία των ακούσιων εξισλαμισμών τα ακόλουθα: "ο κυριώτατος των λόγων τούτων υπήρξεν ότι... η οσμανική κυβέρνηση απένειμε τα ανώτατα και επικερδέστερα των αξιωμάτων κατά κανόνα εις ομοθρήσκους μιν, αλλά εκ γενετής χριστιανούς όντας άνδρας" (σελ. 15). Επίσης και "ποικίλα άλλα αίτια και ιδίως ο πόθος της απαλλαγής από αφορήτων καταπιέσεων προκάλεσαν αθρόας αλλαξοπιστίας ..." (σελ. 16). Ο Κορδάτος από την πλευρά του αποδέχεται την άποψή του ότι οι Έλληνες δεν αλλαξοπιστούσαν ομαδικά τόσο πρόθυμα όσο οι καθαρόαιμοι Αλβανοί και Σλάβοι, που είχαν "ασθενές χριστιανικό αίσθημα". Όμως ο μαρξιστής ιστορικός τονίζει ότι "δεν είναι... καθόλου σωστό να ρίχνουμε όλο το βάρος στους Τούρκους" (σελ.134).

Ο Παπαρρηγόπουλος από την πλευρά του αφιερώνει πάνω από είκοσι σελίδες (σελ. 18-40) για τις αποδημίες ελλήνων λογίων και αρχόντων στη Δύση, κάνοντας μία διεξοδική περιγραφή του θέματος. Αυτό το σημαντικό κεφάλαιο που αφορά τον απόδημο ελληνισμό και τη μεταλαμπάδευση του βυζαντινού πολιτισμού στη Δύση λείπει από την Ιστορία του Γ. Κορδάτου, προφανώς επειδή δεν αξιολόγησε σωστά τη σημασία του.

Στη συνέχεια η ΙΕΕ μέσα σε 40 σελίδες (σελ. 40-80) εκθέτει την πνευματική οργάνωση του ελληνισμού κατά την Τουρκοκρατία και τα σχετικά με το

Πατριαρχείο. Αντίθετα ο Γ. Κορδάτος δεν αφιερώνει ούτε τριάντα σκόρπιες σελίδες (σελ. 43-49 και 157-168 και 388-401). Η διαφωνία των δύο μελετητών για το χαρακτήρα του Πατριαρχείου διατυπώνεται αξιωματικά από την αρχή: ο Κορδάτος υποστηρίζει "εξόν από τα προνόμια που είχε ο Πατριάρχης στον καιρό του Βυζαντίου, αναγνωρίσθηκε τώρα και σαν πολιτικός αρχηγός των ορθοδόξων χριστιανών, δηλαδή σαν εθνάρχης (Μιλλέτ-μπασής)" (σελ. 47), ενώ ο Παπαρρηγόπουλος αναφέρει ότι μετά την Άλωση περιήλθε στη οθωμανική εξουσία "το οικουμενικόν πατριαρχείον, το οποίον και μόνο εξεπροσώπει τότε την πνευματική και εν μέρει την διοικητική του ελληνικού έθνους ενότητα" (σελ. 12). Η σύγχρονη έρευνα φαίνεται να δικαιώνει τη "διεθνιστική", με τα σημερινά δεδομένα, άποψη του Κορδάτου.

Ιδιαίτερος λόγος πρέπει να γίνει για την έντονη αντικληρική στάση του Γ. Κορδάτου. Στηριζόμενος σε σεβαστές πηγές (Αθ. Υψηλάντης, Μαθάς, Καλλίνικος Γ' και Γεδεών) καταλήγει στο αυθαίρετα γενικευμένο συμπέρασμα: "ο ανώτερος κλήρος και οι καλόγεροι ήταν δυνάστες του σκλαβωμένου λαού και ότι ο ρόλος τους ήταν σε πολλές περιπτώσεις αντεθνικός" (σελ. 157). Κάνει λόγο για τη σιμωνία, την παραλυσία, την αντιδραστικότητα του ανώτερου κλήρου και τη βουλιμία των καλογέρων να αυξήσουν τα μοναστηριακά τους κτήματα συμμαχώντας με τους φεουδάρχες. Για να στηρίξει τα όσα λέγει παραθέτει μαρτυρίες του Άνθιμου Γαζή και των Δημητριάων (Γρηγ. Κωνσταντά και Δανιήλ Φιλιππίδη), "που ήταν φωτισμένοι κληρικοί και πνευματικοί ηγέτες". Οι διαπιστώσεις του Κορδάτου είναι ρεαλιστικές και δεν έχουν τον ισοπεδωτικό ιδεαλισμό του Παπαρρηγόπουλου: "πάντες οι πατριάρχαι παρέμειναν πιστοί εις τα πάτρια", καθώς οι πηγές αναφέρουν σωρία από παράνομες αλλαξοπατρίες και σφετεριστές του θρόνου (π.χ. Παχώμιος Β' Πατέστος). Από την άλλη ο Κορδάτος αγνοεί ορισμένες φωτεινές εξαιρέσεις, όπως του Ιερεμία Β', του Ιωάσαφ Α', του Κυρίλλου Λουκάρεως κ.ά., οι οποίοι στάθηκαν στους σκοτεινούς εκείνους χρόνους στο ύψος της αποστολής τους. Φαίνεται ότι για τον Κορδάτο όχι η θρησκεία ως πίστη αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις οι εκκλησιαστικοί λειτουργοί και ιδίως η ανώτερη ιεραρχία παίζει σκοταδιστικό ρόλο, είναι, θα λέγαμε, "το όπιο του λαού". Αντίθετα ο λόγος που κάνει τον εθνικό ιστοριογράφο να κατακρίνει το Πατριαρχείο είναι ότι, ενώ "διατελεί πάντοτε εκκλησιαστικός και εν μέρει πολιτικός άρχων όλων εν γένει των ορθοδόξων χριστιανών του οσμανικού κράτους, ου μόνον δηλαδή των Ελλήνων αλλά και των Βουλγάρων και των Σέρβων και των Αλβανών και των Αρμενίων" (σελ 80), δε φρόντισε "εις τον δια της

εκκλησίας και της εθνικής παιδείσεως εξελληνισμόν των βορειοτέρων εκείνων του οσμανικού κράτους χωρών" (δηλ. Βουλγαρίας, Αλβανίας, Σερβίας, σελ. 82). Εδώ μπορούμε να απαντήσουμε ότι αφενός δεν ξέρουμε αν το πατριαρχείο είχε τη δυνατότητα να πραγματοποιήσει "το μέγιστον των συμφερόντων εκείνων του ελληνισμού", αφετέρου δε θα μπορούσαν οι πατριάρχες του 15ου-18ου αιώνα να φαντασθούν τους εθνικούς ανταγωνισμούς των βαλκανικών λαών στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα, ώστε να τους αποτρέψουν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο. Εξάλλου υποθέσεις στην ιστορία δεν είναι επιτρεπτό να γίνονται.

Αποσπασματικά είναι τα στοιχεία και οι πληροφορίες που δίνει στους αναγνώστες του ο Γ. Κορδάτος στο ζ' κεφάλαιο, το οποίο αναφέρεται στους "Φαναριώτες και τα τζάκια (δηλαδή τους προεστούς και τους κοτσαμπάσπδες)" (σελ. 169- 174). Ενώ ο Παπαρρηγόπουλος αφιερώνει αντίστοιχα 53 (σελ. 83-108) και 12 (σελ. 114-126) σελίδες, εξαντλώντας κυριολεκτικά το θέμα των Ελλήνων αρχόντων στην Υψηλή Πύλη και της κοινοτικής οργάνωσης του ελληνισμού, ο Γ. Κορδάτος προσπερνά σε τρεις σελίδες τα ιστορικά γεγονότα και συνεχίζει σε ισάριθμες σελίδες με κρίσεις για το ρόλο των Φαναριωτών στα χρόνια της Οθωμανικής Κυριαρχίας. Αφήνει προφανώς τους αναγνώστες του να ανατρέξουν σε άλλα εγχειρίδια, για να αντλήσουν επαρκείς πληροφορίες και μάλιστα παραθέτει ασχολίαστα και ένα χωρίο από την ιστορία του Παπαρρηγόπουλου (ΙΕΕ, τόμ. Ε' (Β' μέρος) σελ. 87). Οι κρίσεις του για τους Φαναριώτες ηγεμόνες στις Ηγεμονίες είναι οι ακόλουθες: "ο κάθε ηγεμόνας μην ξέροντας αν θα ξαναδιοριζόταν, κοίταζε ... να πλουτίσει. Φυσικά εκείνοι που καταπιέζονταν και γδύνονταν (δεν είναι δόκιμος όρος) ήταν οι μικροαγρότες, που αποτελούσαν τη μεγάλη μάζα του πληθυσμού, χωρίς να έχουν κανένα δικαίωμα" (σελ. 171). Και καταλήγει λίγο παρακάτω στο συμπέρασμα: "τα τρία κοινωνικά στρώματα: ανώτερος κλήρος, τζάκια και Φαναριώτες αποτελούσαν ισάριθμα φεουδαρχικά στρώματα της νεοελληνικής κοινωνίας. Πιο κάτω ήταν ο "λαός", που κι αυτός αποτελούνταν από διάφορα στρώματα" (σελ. 174).

Όμως οι Φαναριώτες δεν ασχολούνταν με αγροτικές εκμεταλλεύσεις ούτε ο κατώτερος και μέρος του ανώτερου κλήρου. Μάλιστα ο Κορδάτος έρχεται σε αντίφαση με όσα λέγει λίγο προηγουμένως: "Εξυπηρετώντας γενικά τα συμφέροντα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ειδικά τα δικά τους, βοηθούσαν άμεσα και έμμεσα την ανάπτυξη του ελληνικού εμπορο-τοκογλυφικού κεφαλαίου" (σελ. 171). Οι Φαναριώτες δεν μπορούν να ταυτιστούν ούτε με την αστική τάξη ούτε με τη γαιοκτητική αριστοκρατία,

αλλά αποτελούσαν μια αριστοκρατία των αξιωμάτων. Πάντως ο Κορδάτος απλουστεύοντας και ισοπεδώνοντας τις καταστάσεις θέλει να αποδείξει την προσχεδιασμένη άποψή του ότι πριν την Επανάσταση κυριαρχούσε στους Έλληνες η φεουδαρχία, την τυραννία της οποίας ήλθαν να ανατρέψουν η αστική τάξη και οι σύμμαχοί της αγρότες και προλετάριοι (βλ. το έργο του "Κοινωνική σημασία της Ελληνικής Επανάστασης").

Ο Παπαρρηγόπουλος από την πλευρά του είναι ήπιος και καλοπροαίρετος στην κρίση του. "Οσάκις προέκειτο περί σπουδαίων οσμανικών συμφερόντων οι ημέτεροι πναγκάζοντο να υπηρέτωσιν αυτώ, διότι άλλως ούτε ήτο δυνατό να διατηρήσωσι τηλικούτο παρά τοις άρχουσι αξίωμα (μέγα διερμηνέα) επί 150 περίπου έτη" (σελ. 96), όμως "οι τοιαύτοι μεγάλοι διερμηνείς και ηγεμόνες έλληνες οι αποτελούντες τη φαναριώτικην αριστοκρατία (τουλάχιστον ικανοί τούτων) έπραξαν υπέρ του έθνους παν ό,τι ην δυνατόν εν τοις τότε καιροίς ναπραχθή" (σελ. 86-υποσημείωση). Η τακτική του Παπαρρηγόπουλου να εξιδανικεύσει το ελληνικό παρελθόν και να παρουσιάσει τους προγόνους ενωμένους και προσπλωμένους στα εθνικά ιδανικά είναι επιβεβλημένη από την ανάγκη του νεοσύστατου τότε νεοελληνικού κράτους να αποκτήσει μία ηθική βάση για τις μελλοντικές του εξορμήσεις. Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω χωρίο: "... αλλά εκ των μεγίστων, αν όχι το μέγιστον, έργων όπερ διέπραξαν οι Φαναριώτες υπήρξεν ο τοσούτο προαχθείς εξελληνισμός των δύο παρίστριων ηγεμονιών ..." (σελ. 111).

Η ιδέα για την αδιάσπαστη συνέχεια του ελληνισμού από την αρχαιότητα διαφαίνεται στην άποψη του Παπαρρηγόπουλου για την κοινοτική οργάνωση των Ελλήνων επί Τουρκοκρατίας: "οι κοινότητες είχαν ρίζας βαθείας εν ταις έξεσι και ταις παραδόσεσι του ελληνικού έθνους... αι κοινότητες υπήρχον επί των μεσαιωνικών χρόνων (βλ. "μπτροκομία", "ομάς χωρίου") και ουδέν άλλο ήσαν τότε ειμή τροπολογία τις μεταρροσθείσα προς τας νέας περιστάσεις των έτι αρχαιότερων αυτονόμων αστικών πολιτευμάτων... υπέστησαν κατά διαφόρους και τόπους αλλοιώσεις ... κατ' ουσίαν όμως δεν έπαυσαν ποτέ υφιστάμενοι" (σελ. 114-115). Την άποψη αυτή αποδέχονται σύγχρονοι μελετητές όπως ο Α. Βακαλόπουλος.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον όσον αφορά τον τρόπο γραφής του Κορδάτου έχουν τρία κεφάλαια από την ιστορία του, τα οποία δεν απαντώνται στην ΙΕΕ. Το κεφάλαιο Θ', που πραγματεύεται το κίνημα του Διονυσίου Σκυλοσόφου (σελ. 104-110), το κεφάλαιο ι', που αναφέρεται στο ρεμπελιό των Ζακυνθινών ποπολάρων (1628-1632 - σελ. 111-115) και το κεφάλαιο

κζ', που κάνει λόγο για την "αυγή του ελληνικού καπιταλισμού" (πιο σωστά θα ήταν: οι απαρχές -σελ. 274-288). Τα δύο πρώτα κεφάλαια μας παρέχουν την κοινωνική ταξική ανάλυση των δύο κινημάτων, ενώ το κεφάλαιο κζ', που είναι το πιο αξιόλογο από όλον τον τόμο ΙΧ, δείχνει τη μεγάλη προσφορά του ιστορικού υλισμού στην προαγωγή της οικονομικής ιστορίας. Ο Κορδάτος με συντομία, με απέρριπτο σαφές ύφος, εξαντλεί στα βασικά σημεία την παρουσίαση της οικονομικής κατάστασης των Ελλήνων κατά το 16ο και κυρίως το 18ο αιώνα. Οι ελληνικές και ξενόγλωσσες σχετικές μελέτες που έχει υπ' όψη του είναι πολυάριθμες και με τα αριθμητικά στοιχεία που παρέχουν, δίνουν μία σφαιρική εικόνα της κατάστασης. Ο Κορδάτος τοποθετεί ως πρωταρχική αιτία για την "εμφάνιση και ανάπτυξη του αστισμού" στον ελληνικό χώρο τη μετατροπή της οθωμανικής αγροτικής οικονομίας από κλειστή σε εμπορευματική (σελ. 275): "στο τουρκικό στρατιωτικό φεουδαρχικό σύστημα, έγιναν σε ορισμένες περιοχές ρήγματα και έτσι δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για την εμφάνιση και την ανάπτυξη του αστισμού". Μεγάλο μέρος κάθε σελίδας καταλαμβάνουν οι υποσημειώσεις, οι όροι και το λεξιλόγιο είναι προσεγγμένα και η παράθεση πέντε εγγράφων και άλλων στοιχείων από τα "Αρχείο Κοινότητας Ύδρας", όλα αυτά δείχνουν την ποιοτική εργασία και την επισταμένη μελέτη του συγγραφέα στο κεφάλαιο αυτό.

Για να μη μακρηγορούμε, από τα επόμενα κεφάλαια της ΙΕΕ (τόμος Ε', μέρος Β') θα ασχοληθούμε δειγματοληπτικά με την ενότητα που αναφέρεται στον Ρήγα, καθώς παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η αντίστοιχη ανάλυση που κάνει ο Γ. Κορδάτος.

Ο Παπαρρηγόπουλος δεν κάνει λόγο - στις δύο μόλις σελίδες που αφιερώνει στον Ρήγα (212-213)- για τη μυστική εταιρεία που είχε συστήσει και για τον παμβαλκανικό χαρακτήρα της εξέγερσης που σχεδίαζε να προκαλέσει. Ό,τι έκανε ήταν "προς απελευθέρωσιν της κλασσικής ταύτης γης" (σελ. 213). Ο εθνικός ιστοριογράφος δεν πιστεύει ότι ο Ρήγας είχε επαφές μόνο με αστούς, αλλά "συνάμα διετέλει εις αδιάκοπον αλληλογραφίαν μετά διαφόρων άλλων επίσημων Τούρκων και Αλβανών και μετά αρματολών και επισκόπων και άλλων προυχόντων της Ελλάδος" (σελ. 212). Για τις επαφές που είχε ο Ρήγας και για το ποιά ήταν τα μέλη της μυστικής του εταιρείας δεν έχουμε πολλές πληροφορίες, γιατί ο ίδιος κατά τη συλληψή του κατέστρεψε καταλόγους ονομάτων. Τα μόνα στοιχεία που έχουμε προέρχονται από έμμεσες πηγές π.χ. τα απομνημονεύματα του Χρ. Περραιβού. Πάντως για μία άλλη φορά φαίνεται η ελληνοκεντρικότητα της ΙΕΕ και η τάση του συγγραφέα της να εξιδανικεύει τις καταστάσεις,

παρουσιάζοντας το επαναστατικό κίνημα εξαπλωμένο σ' όλα τα στρώματα του ελληνικού λαού και να κυριαρχεί ομοψυχία στους κόλπους του.

Από την πλευρά του ο Γ. Κορδάτος αφιερώνει τρία συνεχόμενα μακροσκελή κεφάλαια (λα', λβ', λγ', σελ. 321-387), για να φωτίσει την προσωπικότητα και τη δράση του Ρήγα. Η έρευνα των πηγών του είναι εξαντλητική, χρησιμοποιεί και ξενόγλωσσες πηγές (γαλλικές, γερμανικές, ρουμανικές) και παραθέτει πολλές μαρτυρίες (κυρίως από αυστριακά αρχεία, από γερμανικές εφημερίδες και από τον Περραιβό). Ο μαρξιστής ιστοριογράφος δεν αρνείται ότι ο Ρήγας ήταν πατριώτης: "ο Θεσσαλός εθναπόστολος πέρασε στην αθανασία" (σελ. 322), "δε θέλει ρώτημα πως ήταν φλογερός πατριώτης" (σελ. 326). Ενώ ο Παπαρρηγόπουλος, είτε κινούμενος από ελληνοκεντρικότητα είτε επειδή δεν είχε τη διαίσθηση, δεν τονίζει το ρόλο της Γαλλικής Επανάστασης στην Ελληνική, ο Κορδάτος, εκτός του ότι αφιερώνει ένα ολόκληρο κεφάλαιο σ' αυτό το θέμα (κεφ. λ', σελ. 306-320), σημειώνει την επίδρασή της στην ιδεολογία του Ρήγα: "Η Γαλλική Επανάσταση και η διάδοση των γαλλικών ιδεών είχαν δημιουργήσει μια νέα ψυχολογία στους Έλληνες εμπόρους βιοτέχνες" (σελ. 328). Επίσης ο Κορδάτος αντιλαμβάνεται τον παρβαλκανικό χαρακτήρα της εξέγερσης και τον ερμηνεύει κοινωνικά: "Τόσο ο Ρήγας, όσο και τ' άλλα ιδρυτικά μέλη της επαναστατικής μυστικής Εταιρείας, δεν έδωσαν χαρακτήρα καθαρά ελληνικό. Συνεργάτες του Ρήγα ήταν και Ρουμάνοι, Σέρβοι, Βούλγαροι και Αρβανίτες... οι Έλληνες αστοί του εξωτερικού στα χρόνια εκείνα δεν ήταν σοβινιστές, όπως έγιναν αργότερα..." (σελ 330). Ένας άλλος ετεροχρονισμένος παραλληλισμός που κάνει με τη σύγχρονή του πραγματικότητα είναι ο εξής: "... παίρνει (ο Ρήγας) μέτρα, για να μη βρει έδαφος κατάλληλο και φυτρώσει στην Ελληνική Δημοκρατία η στρατοκρατία" (σελ. 334). Μία αδικαιολόγητη, για ένα έργο που θέλει να είναι επιστημονικό, αντίφαση είναι ότι αρχικά ο Κορδάτος υποστηρίζει πως το κίνημα του Ρήγα ήταν εθνικό, στη συνέχεια το εντάσσει στο γνωστό σχήμα της σύγκρουσης αστισμού και φεουδαρχίας: "ο Θεσσαλός εθναπόστολος οργάνωσε επανάσταση όχι κοινωνική, αλλά εθνική" (σελ. 336). Στις αρχές του επομένου κεφαλαίου όμως: "(οι ιδρυτές της μυστικής εταιρείας του Ρήγα) ήταν επηρεασμένοι από τον καρμποναρισμό... ήταν μία επαναστατική οργάνωση που σκοπός της ήταν όχι μόνο να σπάσει τις αλυσίδες της σκλαβιάς των χριστιανών της Ανατολής, αλλά και να γκρεμίσει το φαναριωτισμό και το φεουδαρχισμό" (σελ. 338). Την τελευταία του αυτή θέση δεν τη στηρίζει σε καμιά πηγή ή μαρτυρία, ωστόσο δίνει προεκτάσεις και θεωρεί τον προδότη του Ρήγα Οικονόμου όργανο των "παλαιών τάξεων": "δεν ήταν

πατριώτης. Ήταν όργανο του Πατριαρχείου ..." (σελ. 356). Καταλήγει αυθαίρετα στο συμπέρασμα ότι "για το τραγικό τέλος του Ρήγα και των συντρόφων του, ευθύνονται πρώτ' απ' όλους ο τότε Οικουμενικός Πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε' και οι Φαναριώτες της Πόλης. Τα φεουδαρχικά στοιχεία και ο αντιδραστικός κλήρος εκδικηθήκανε το Ρήγα" (σελ. 367).

Στο συγκεκριμένο ζήτημα η αλήθεια είναι ότι η μυστική εταιρεία που ίδρυσε ο Ρήγας δεν είχε αντικληρικαλιστικό προσανατολισμό, αντίθετα επιζητούσε τη συνεργασία τους. Ούτε μιλάει στο σύνταγμά του για αναδιανομή των γαιών στους χωρικούς. Είχαν συμφέρον οι Φαναριώτες και ο κλήρος να μην κάνουν διάβημα στην Πύλη για την απελευθέρωση του Θεσσαλού επαναστάτη, τη στιγμή που το κίνημά του διαπνεόταν από τις ιδέες του δημοκρατικού φιλελευθερισμού και ιακωβινισμού. Όμως δεν είναι δικαιολογημένο να κάνουμε αφορισμούς, γιατί κατά βάση δεν αντιτάχθηκαν στον εθνικό αγώνα. Ο Κορδάτος κινείται σε προκατασκευασμένα σχήματα και επηρεάζεται από τις σύγχρονες του παραστάσεις.

Γενική εκτίμηση του συγγραφικού έργου των Κ. Παπαρρηγόπουλου και Γ. Κορδάτου.

Οι ιστορίες των δύο αυτών συγγραφέων δεν μπορούν σίγουρα να διεκδικήσουν τον τίτλο ενός αυστηρά επιστημονικού έργου. Οι αδυναμίες τους είναι πολλές.

Στον Παπαρρηγόπουλο παρατηρούμε μία μεγάλη συνθετική ικανότητα, μία μεγάλη ευχέρεια στην αφήγηση και ένα ιστορικό ένστικτο στην ερμηνεία της εσωτερικής συνοχής των γεγονότων. Ο πλούτος των πληροφοριών που μας παρέχει δείχνει εξαντλητική ανάλυση των πηγών και των προγενεστέρων μελετών. Ωστόσο δε μας παρέχει βιβλιογραφική τεκμηρίωση ούτε βιβλιογραφικό πίνακα, παρά μόνο αναφέρει σε αραιά διαστήματα κάποια πηγή του. Αυτό όμως που λείπει από τον εθνικό ιστοριογράφο είναι η κριτική θεώρηση των γεγονότων και η τοποθέτησή τους μέσα στο ευρύτερο τους ιστορικό πλαίσιο. Ιδιαίτερα αδυνατεί να συλλάβει την επίδραση που είχε η εξωτερική πολιτική και οι ανταγωνισμοί των Μεγάλων Δυνάμεων στην εξέλιξη των πραγμάτων του ελληνικού χώρου. Η οικονομική και κοινωνική ανάλυση λείπουν δικαιολογημένα από το έργο του, καθώς δεν είχαν αναπτυχθεί στην εποχή του. Επίσης λείπουν θέματα τέχνης και πολιτισμού, που θα μπορούσε να πραγματευθεί ένας ειδικός. Πάντως η ΙΕΕ του Παπαρρηγόπουλου μπορεί κάλλιστα να αποτελέσει τη βάση για

μία νεότερη και βελτιωμένη υπό το πρίσμα των νεωτέρων ερευνών σύνθεση.

Δεν μπορεί να υποστηριχθεί το ίδιο και για την Ιστορία του Γ. Κορδάτου, η οποία αποτελεί μια κριτική θεώρηση των επιμέρους γεγονότων της ελληνικής ιστορίας παρά μία παρουσίαση των γεγονότων αυτών καθ' αυτά. Η σωστή εκδοχή που θα επέλεγε ένας σύγχρονος ιστορικός θα ήταν ένας συνδυασμός των δύο προηγούμενων, δηλαδή μία συνθετική παρουσίαση των γεγονότων υπό κριτικό πρίσμα.

Το έργο του Κορδάτου δεν προσφέρεται για την μάθηση ενός αδαούς, αλλά μπορεί σίγουρα να αποτελέσει τη βάση για γόνιμο προβληματισμό γύρω από την ερμηνεία της ελληνικής ιστορίας. Η μεγαλύτερη προσφορά του Γ. Κορδάτου, όπως αποδέχονται γενικότερα οι ερευνητές, είναι η εισαγωγή του ιστορικού υλισμού στην ελληνική ιστορική επιστήμη. Σημειώσαμε ήδη την επίδοση που σημειώνει στην οικονομική ανάλυση. Ο ιστορικός υλισμός έχει αναμφισβήτητα προσφέρει μία νέα δυναμική στην ερμηνευτική προσέγγιση πολλών γεγονότων που ως τώρα εξιδανικεύονταν (π.χ. ο ρόλος των κλεφτών και των αρματολών) ή αποσιωπούνταν (π.χ. το ρεμπελιό των ποπολάρων).

Αυτό που πρέπει να τονιστεί για τους δύο συγγραφείς είναι ότι κινούνται σε προκατασκευασμένα ιδεολογικά σχήματα, τα οποία νομιμοποιούν πολιτικές σκοπιμότητες της εποχής τους. Στην περίπτωση του Παπαρρηγόπουλου μπορούμε να μιλάμε για την εθνικιστική, ενώ του Κορδάτου για μία κομματική αριστερή ιστοριογραφία. Πρέπει όμως να παρατηρηθεί πως τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγουν οι δύο ιστορικοί, όσο αυθαίρεται μερικές φορές κι αν είναι, δε στηρίζονται σε διαστρεβλωμένα γεγονότα. Οι όροι και οι χαρακτηρισμοί που αποδίδουν σε πρόσωπα και πράγματα σε καμιά περίπτωση δεν ακολουθούν μία μεθοδευμένη παραποίηση της ιστορίας, όπως συμβαίνει σε εθνικιστικές ιδίως αλλά και μαρξίζουσες ιστορίες άλλων, ακόμη και σύγχρονων, κρατών. Δεν μπορούμε να μιλάμε για παραχάραξη, αλλά για ιδεολογική χρήση της ιστορίας¹⁵ ή χρησιμοθηρική ιστορία.

Όπως ο Παπαρρηγόπουλος θέλησε να δείξει μία ιστορική συνέχεια που να νομιμοποιεί το μεγαλοϊδεατισμό του νεοελληνικού κράτους και να στηρίζει ηθικά τους αγώνες των Ελλήνων εναντίον ασυμβίβαστων εχθρών (το 1885 π.χ. δύο χρόνια πριν τη δεύτερη έκδοση της ΙΕΕ προσαρτήθηκε

15. Βλ. άρθρο Φ.Ηλιού στο *Αντί*, τεύχ. 46 (1976), σελ. 31-34.

στη Βουλγαρία η Ανατολική Ρωμυλία), έτσι και ο Κορδάτος ακολουθώντας μία προσωπική γραμμή προσπάθησε να δικαιολογήσει το μαρξιστικό σχήμα μετάβασης από μία δουλοκτητική σε μία φεουδαρχική κι από το 1821 σε μία αστική κοινωνία. Συνεπώς στις απόψεις του ιστορικού υλισμού θεωρεί το έθνος ένα ιδεολογικό παράγωγο των ανθρωπίνων σχέσεων που αναπτύσσονται μέσα στους κόλπους μιας αστικής κοινωνίας. Σύμφωνα με αυτήν την ανάλυση το επόμενο στάδιο θα είναι ο σοσιαλισμός. Ωστόσο από τις θέσεις αυτές ο Γ. Κορδάτος δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ανθέλληνας, καθόσον μάλιστα γνωρίζουμε τη διαφωνία του με τις απόψεις του ΣΕΚΕ (Κ) για το Μακεδονικό (Νοέμβριος 1924).

Συμπερασματικά προβάλλεται η ανάγκη για μία ευρύτερη μελέτη των δύο ιστοριών και η νέα προσέγγιση του ζητήματος να ληφθεί σοβαρά υπόψη σε μία αναθεώρηση της Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους της Εκδοτικής Αθηνών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βελουδής Γ., *Ο Jakob Philipp Fallmerayer και η γένεση του ελληνικού ιστορισμού*, Αθήνα 1982.

Δημαράς Κ.Θ., *Παπαρρηγόπουλος Κ. Προλεγόμενα*, Αθήνα 1970.

Ζαμπέλιος Σπ., *Άσματα Δημοτικά, εκδοθέντα μετά μελέτης περι Μεσαιωνικού Ελληνισμού*, Κέρκυρα 1852, (ανατύπωση 1986).

Ηλιού Φ., "Η ιδεολογική χρήση της ιστορίας", *Αντί*, τεύχ. 46 (1976) σελ. 31-34.

Hobsbawm Eric, *Η συμβολή του Καρόλου Μαρξ στην επιστήμη της ιστορίας*, Αθήνα 1981.

Υγκερς Γκεόργκ, *Νέες κατευθύνσεις στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, Αθήνα 1991.

Καραθανάσης Α., *Η τρίσημη ενότητα του ελληνισμού. Αρχαιότητα-Βυζάντιο - Νέος Ελληνισμός*, Πανεπιστημιακές παραδόσεις, Θεσσαλονίκη 1985.

Κορδάτος Γ., *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας*, Αθήνα 1960 - Τόμοι XIII.

Λάϊος Γ., "Παπαρρηγόπουλος Κ.", *Μνημοσύνη*, τεύχ. Ε' (1974-'75),
σελ. 284-324.

Παπακωνσταντίνου Θ., "Φαλλμεράϋερ", λήμμα στη *Μεγάλη Ελληνική
Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. ΚΓ ' (σελ. 809).

Παπαρρηγόπουλος Κ., *ΙΕΕ από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των
καθ'ημάς -έκδοσις δευτέρα επιθεωρηθείσα*, εν Αθήναις 1886 -
τόμοι 5. (Η παλαιότερη αυτή έκδοση χρησιμοποιήθηκε για
την παραπομπή των Προλεγομένων).

Παπαρρηγόπουλος Κ., *ΙΕΕ από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1930
- έκδοσις έκτη εικονογραφημένη μετά προσθηκών,
σημειώσεων και βελτιώσεων υπό Παύλου Καρολίδου*. Τόμοι 9,
Αθήναι 1932. (Η νεώτερη αυτή έκδοση χρησιμοποιήθηκε για
τις παραπομπές του 5ου τόμου, μέρος β').